

organizacije i verovati pri tom u mogućnost opstanka neizmenjenog političkog (državnog) sistema predstavničke, parlamentarne demokratije.

Promišljajući složenu problematiku podruštvljavanja sredstava za proizvodnju i oslobodjenja čoveka od robovanja otuđenju birokratskoj sili, Pašić se zadržava na Marksovom shvatanju komune i ističe bitne odlike tog shvatanja. Za Marksa je komuna bila novi istorijski oblik organizacije političke vlasti, koji predstavlja instrument radikalnog preobražaja društva u smislu definitivnog ukidanja klasa. U komuni on otkriva potenciju za rušenje ekonomskih temelja na kojima počiva postojanje klasa. Ukazuje se, takođe, na Marksovo shvatanje komune kao društvene zajednice u kojoj će se ispoljiti pluralizam različitih interesa i nov kvalitet demokratije. Marks je u ovakvoj zajednici video nov istorijski tip društvene integracije, čiji je princip udruživanja odozdo do gore. Na taj način ona se iskazuje kao dijametalno suprotna modelu birokratsko-etatsičke integracije, zasnovanom na principima prinude i hijerarhije.

Koliko je jugoslovenski koncept samoupravne opštine blizak Marksovom određenju po kojem je komuna »najzad pronađeni politički oblik pod kojim se moglo izvršiti ekonomsko oslobađanje rada«?

Nakon sažete istorijske retrospektive uzastopnih preobražaja komune – njenog trnovitog puta od narodnoodbojskog spontaniteta, preko političko-administrativne jedinice u periodu revolucionarnog etatizma, do promocije u osnovnu samoupravnu društveno-političku zajednicu radnih ljudi i građana, autor će pokazati da je praksa samoupravne opštine još uvek daleko od najzad pronađenog političkog oblika. . . . »Komuna koja je, pored ostalog, oblik organizacije vlasti odumiruće države« – ističe on – »ne samo da nije imuna od(. . .) regresivnih tendencija, nego može da bude glavno polje njihovog ispoljavanja. (Istorijskih ilustracija ima napretek. Setimo se samo 'opštinskih slučajeva' iz jugoslovenske političke prakse.)« Glavna kočnica bržem samoupravnom preobražaju komune vidi se u tehnokratsko-birokratskoj sprezi u uslovima novog oblika političkog otuđenja, koji se iskazuje u »decentralizovanom etatizmu«. Iako se to ne ističe u nebuloznoj političkoj leksici, još uvek nije ostvaren preobražaj državne u društvenu svojinu. Sredstva za proširenu reprodukciju nisu stavljeni u domen odlučivanja samoupravljača. U samoj opštini su, neretko, prisutne tendencije grupnosvojskog i teritorijalnog zatvaranja. Udruženi rad je još daleko od pozicije ovladavanja celinom društvene reprodukcije. Iza masne neutralnog izvršioca, profesionalni političko-upravljački sloj raspolaže ogromnim delom novostvorene vrednosti. U situaciji obnavljanja državnosvojskog monopola u »novom ruh«, organizovane političke snage javljaju se u jednoj ambivalentnoj ulozi. Autor uvida neophodnost postojanja posredničke uloge »političkog faktora« u procesu podruštvljavanja politike, ali ne zanemaruje ni latentnu, a vrlo često i stvarnu protivrečnost bića partije u istorijskom procesu samoupravne transformacije društva. Birokratsko-tehnokratsko tutorstvo nad udruženim radom može proizaći iz mogućnosti partije da uspostavi monopol tumačenja i ostvarivanja interesa radničke klase. Ukazujući na ovu opasnost, Pašić zaključuje da »neophodnost postojanja političke avangarde radničke klase izgleda neosporna kako sa teorijskog stanovišta, tako i sa stanovišta ukupnih iskustava revolucionarne borbe proletarijata. Ali čim se krene korak dalje od onoga što je nesporo, zalazi se u oblast velikih sporova – velikih ideoloških i političkih istorijskih kontroverzi koje traju koliko i dosadašnja istorija radničkog pokreta«. Kako da se revolucionarna partija sačuva opasnosti sopstvene birokratizacije? Osvetljavajući protivrečnosti samoupravljanja i vodeće uloge partije u opštini, autor postavlja pitanje: »Može li partija zasnovana na principu demokratskog centralizma naći svoje pravo mesto u sistemu opštinske samouprave i delovati zaista kao integralni deo toga sistema, a ne kao ekspozitura centralne vlasti prenete u samu partiju? Kakve su promene potrebne u organizaciji i načinu delovanja same partije da bi se ona stvarno uključila u procese neposrednog spajanja političke vlasti i samoupravljanja – u procese čiji je primerni okvir i polazna osnova samoupravna opština?« Ne otišavši dalje od ukazivanja na ovu kontroverzu i od postavljanja pitanja, autor je, čini se, izbegao »vruć teren« retoričkom napomenom o tome kako se u traženju teorijskih i konkretnih odgovora na ova i slična pitanja nije otišlo daleko: »Naročito je malo učinjeno u pravcu konzistentne kritičke analize značajnih i protivrečnih iskustava oktobarske, jugoslovenske i drugih socijalističkih revolucija savremene epohe. No to je zadatak na koji će marksistička politička teorija morati da se vraća tražeći odgovore za konkretno-istorijske probleme podruštvljavanja politike«.

»Sudbinu« samoupravne transformacije komune Pašić stavlja u širi kontekst razmišljanja o sposobnosti delegatskog sistema da se odupre prisutnim tendencijama osamostaljenja i faktičke političke promocije političko-upravljačkog sloja u faktor odlučivanja »u ime radničke klase«: »Dok je delegatski sistem još u nastajanju i izgradnji – dok pupčana vrpca koja ga vezuje sa političko-predstavničkim sistemom nije još konačno presečena – ni granica između samoupravnog i političkog pluralizma interesa nije (i ne može biti) jasno i oštro povučena, niti se određeni institucionalni elementi i oblici političko-predstavnička artikulacije i agregacije interesa mogu potpuno isključiti i odstraniti iz sklopa globalne političke organizacije samoupravnog društva«. Autor pridaje izvanredan značaj distinkciji između pojma samoupravnog pluralizma interesa, kao bazične pretpostavke samoupravne demokratije, i političkog pluralizma interesa, koji se u praksi vrlo često zaogrće plaštom samoupravnosti. U okviru nastojanja da razobliču ovaj surugat samoupravne interesne artikulacije, on naglašava da će politički pluralizam *de facto* postojati sve dok »delegatski sistem ostaje nedovoljno integrisan i ograničen u svome dejstvu« i dok »važni činioci utvrđivanja i sprovođenja politike deluju mimo njega, a ne u njegovim okvirima. To se odnosi ne samo na forume društveno-političkih organizacija i izvršne odbore i aparat interesnih zajednica, nego i na organe skupština društveno-političkih zajednica, na izvršne savete (veća) i na organe uprave«.

I pored jasne normativne izvedenosti opštine, koja od administrativno-teritorijalne jedinice postaje osnovna samoupravna društveno-politička zajednica radnih ljudi i građana, njen razvoj praćen je dubokim raskorakom između normativnog i stvarnog. Snažne tendencije opštinskog centralizma, podupirane vrlo često od strane opštinskog rukovodstva Saveza komunističke i uskog političko-upravljačkog sloja, dovode do faktičkog zatvaranja u komunalne atare i dezintegracije društvene svojine.

Autor će pokazati da normativno razračunavanje s etatizmom ne dovodi automatski do »pretvaranja državne i političke organizacije društva u slobodnu ljudsku zajednicu«. Društvena svojina i sama nosi u sebi duboku protivrečnost. Na sadašnjem stepenu razvoja samoupravnog sistema, u uslovima tržišnog povezivanja proizvođača, ljudski odnosi su teško opterećeni sukobima parcijalnih interesa (grupnih i teritorijalnih), a društvena svojina opasnostima grupnosvojske privatizacije. Ako su, pri tome, mehanizmi društvenog dogovaranja i sporazumevanja neefikasni, kao što često jesu, spoljna državna intervencija dobija realnu materijalnu osnovu.

Približavajući se odgovoru na pitanje kako sprečiti tendencije dezintegracije društvene svojine, autor zaključuje da bez bržeg i šireg samoupravnog udruživanja rada i sredstava, motivisanog interesima samih udruženih radnika, svi normativni zahvati ostaju bez efekta. Raskorak između normativne projekcije komune i njenog stvarnog funkcionisanja može se smanjiti samo ako se prizna.

To, međutim, nije sve. Treba biti uporan u nastojanju da se otkriju realne društvene snage koje pružaju otpor istorijskom procesu samoupravnog preobražaja društva, jer »očigledno samoupravna integracija sredstava reprodukcije kao društvene svojine nije neki tehnički, društveno i klasno neutralan proces, već proces koji duboko zaseda u postojeću strukturu neposrednih grupnih interesa i raspodelu društvene moći«.

Proces samoupravne integracije mora imati opštinu kao primarni okvir podruštvljavanja političkih procesa. Nosioci ovog procesa su radni ljudi i građani organizovani u samoupravne asocijacije i zajednice. U hipertrofiranoj institucionalizaciji, u kojoj svaki parcijalni interes ima svoju institucionalnu ljušturu, autor upozorava na opasnost pretvaranja pluralizma samoupravnih interesa kao pretpostavke istinske demokratije, u pluralizam samoupravnih interesa.

Problemi hipertrofirane mreže samoupravnih interesnih zajednica dobro su poznati. Iracionalna institucionalizacija onemogućuje razvoj demokratskog javnog mnjenja, kao najdinamičnijeg »ravnatelja« različitih društvenih interesa. Fetišizam institucionalne nadgradnje neminovno vodi »prigušivanju« principa javnosti rada i kritičkog oglašavanja socijalističkog javnog mnjenja u društveno-političkom životu. A tamo gde se javno mnjenje rašćoči u difuznu masu politički razigniranih i apolitičkih građana, birokratska »imaginacija« postaje glavni kreator političke igre.

Promišljajući proces samoupravnog preobražaja opštine i društva u celini, Pašić dolazi do zaključka da ovaj istorijski zadatak ne može biti ostvaren nekakvim radikalnim izmenama postojećih normativnih rešenja i fetišizacijom institucionalne super strukture, već svesnim političkim i praktičnim angažmanom organizovanih političkih snaga.

Cilj ove studije, kako ističe autor, nije išao dalje od nastojanja da se u krupnim teorijskim potezima označe putevi samoupravne transformacije društva, s naročitim osvrtom na ulogu samoupravne opštine u tom istorijskom procesu. Pašićeva rasprava otvara brojna pitanja samoupravnog preobražaja društva. Odgovori na neka od njih su naslućeni. Druga i dalje ostaju. Teorijski optimum koji bi obuhvatio kompleksnost čovekove ljudske reprodukcije ne bi smeo biti lišen antropo-psihološke i kulturološke dimenzije sagledavanja problema. Ontologija društvenog bitka ne može ostati na površnoj razini ekskluzivne političke dezalijenacije. Čak u pretpostavkama potpuno ostvarenog društvenog oslobodjenja rada, čovek još uvek ostaje sveden na radno-proizvodnu egzistenciju homo fabera, ukoliko nema potrebu za celinom svoje ljudske samorealizacije. Do ostvarenja čovekove generičke suštine može se stići naporom transcendiranja političkog kvaliteta ljudskog zajedništva i stvaranjem pretpostavki za punoću individualne i društvene slobode.

anri lefevr: »misao postala svijetom«, »Globus« Zagreb 1982.

piše: lazar vrkatić

»Globus« je načinio za naše izdavačke kuće redak potez – izdao je prevod knjige koja je pre kratkog vremena objavljena u originalu. »Misao postala svijetom« je u Francuskoj izašla 1980. godine. Tako hitrom prevodu knjige je pridoneo i autoritet autora. Anri Lefevr je u Jugoslaviji vrlo dobro poznat, cenjen, pa i uticajan. Njegove knjige, članci i intervjui imaju već malu istoriju prevoda na srpskohrvatski jezik. Ova knjiga upotpunjuje taj vrlo širok opus na našem jeziku.

Lefevr već 50 godina živi istoriju marksizma »iznutra«. Taj zadivljujuće dug put, koji je pređen uspravnim hodom, obeležen je stalnim razgovorom s Marksom. Pred nama je knjiga o tim dugim razgovorima. Knjiga je, neosporno, delo o Marksu, ali nije nekakva temeljita analiza Marksovog dela, nego pre sećanje jednog velikog mislioca na svoje iskustvo s Marksovom delom. To delu ne oduzima mnogo, naprotiv, dobija na snazi i šarmu. Lefevrova namera nije da tumači Marksa, nego da obelodanjuje ono što postoji kod Marksa kao mogućnost. »Ako netko prigovori: 'Vi otkrivete u Marksovim delima ono čega u njima nema', odmah odgovaram: 'Možda, ali kakvu bi važnost danas moglo imati da se ponavlja na lošiji način ono što je rekao i napisao Marks. . . ? Zašto ne prikazati jasno, u Marksa, ono što se u njega nalazi potencijalno? Ne znači li to otkriti Marksovu misao, primenjujući na nju svoj postupak?'« Takav originalan i plodonosan pristup morao je dati i originalne rezultate koji »zahtevaju« razgovor. Lefevrovi zaključci o Marksu su izvanredna podloga za diskusiju.

Lefevr polazi od nekoliko pitanja i, ne baš uvek dosledno, prati ih u celoj knjizi. »Dakle, što danas znači 'marksizam'? Dokle je došao? Je li to napuštena znanost? Izvoran fragment znanja? Možda filozofija, koja je sama po sebi besmrtna, ali izmiče u vremenu i prostoru ideja? Ili je to 'teorija'? Ali u kojem smislu? Svakome je jasno da je taj termin dvosmislen, da jedanput

ima laudabilno značenje, a drugi put pejorativno. Možda je 'marksizam' samo ideologija u smislu koji je definirao sam Marks? Gdje da smestimo tu misao poslije svih razočaranja i poraza...²

Odgovor na posljednje pitanje Lefevr počinje tvrdnjom da »ocjena 'marksizma' i njegova današnjeg položaja ovisi o ocjeni revolucionarnog, komunističkog i ili socijalističkog radničkog pokreta.«³ Lefevr diferencira dve interpretacije marksizma i ocene radničkog pokreta. Prema *trijumfalističkoj* tezi, sve ide najbolje, socijalizam buja a marksizam nema ozbiljnih protivnika. Druga, suprotna teza je *defetistička*. »Povijest marksizma? Socijalizma? To je niz promašaja, poraza; propast. U modernom svijetu nema ni socijalizma ni komunizma.«⁴ Lefevr mirno zauzima poziciju i tvrdi da su oba stava preterana. Stanje u marksizmu naziva »razjedinjenim marksizmom«. »Marksizam«, ako je taj izraz nešto značio, zapravo je razjedinjen 1914. god., nakon što radničkoj klasi evropskih zemalja i Internacionali nije uspelo sprječati rat. Lenjin 1917. god. čini suprotno onome što je najavio knjigom *Država i revolucija*, koja izlazi na samom početku te odlučne godine: on ne vodi državu prema odumiranju, nego je jača. Teorija se razilazi s praksom s kojom se više nikada neće sastati. I to je razjedinjenje.«⁵ Lefevr pomalo nostalgично priziva Marksovo vreme, kada je marksizam bio jedinstven pokret, i sklon je da konstataciju o »razjedinjenom marksizmu« pretvori u prekor. Nije istakao i moguću drugu stranu problema: nije li pluralizam marksizma izraz snage? No, Lefevrova procena marksizma je ipak optimistička, čujmo je: »Marks je mrtav, a razjedinjeni 'marksizam' postao je ideologijom. Unatoč tome Marksova se misao mora uzeti u obzir, ne zato što ona nadahnjuje – ili tiranizira – stotine milijuna ljudskih bića, nego zato što je po mišljenju svijeta i što je dorasla planetarnim problemima – makar nije dovoljna za pristup tim problemima, a još manje za njihovo rješavanje. Ako je 'marksizam' novi opijum za narod, onda on ima jednako značenje kao i velike religije, ideologije, filozofije, simbolički sustavi što su među sobom podjellili svijet: judaeo-kršćanstvo, islam, budizam, spiritualističke ili manihejske metafizike, empirizam i pragmatizam, itd. Dok je dogmatski 'marksizam' samo opijum za narod, Marksova misao budi iz dogmatskog sna.«⁶

Lefevr je posle uvoda o marksizmu spreman pričati Marksu i predlaže da se prvo reši problem: da li je Marks filozof ili naučnik? Suprostavljaajući Akselosa i Altisea kao nosioce teza, Lefevr preko ispitivanja pojmovna »znanosti« i »filozofije« dolazi do stava: »Prema Marksu, filozofija se preobražava radikalnom kritikom. Ona iščezava kao kontenplacija, spekulacija, sistematizacija, apologija ispunjenog i izvornog. Ona se obnavlja kao jezik, težnja i htjenje. Smještena i obnovljena, ona je nužna i nije dovoljna. Marks polazi od cijele filozofije, idući od najudaljenije (Heraklita i Grka) preko najbliže (Hegela). Marks zna da biti i misliti nisu istodobni. Gdje biće sebe otkriva i doseže?« Unatrag, na početku, prema izvornom? Marks oklijeva. On traži i nalazi: Biće se stvara, ono je pred nama, ne iza nas. Praxis (društvena praksa) ujedinjuje biće i spoznaju i pokazuje put njihova jedinstva. Marks, dakle, ne ostaje u okviru filozofije; taj okvir puca, ali se djelili odmah spajaju s novom misli.«⁷ Svako problematizovanje filozofičnosti i znanstvenosti Marksa je uvek odgovor na veliki izazov zvani »11. teza o Fojerbahu«. Lefevrov odgovor je već dugo godina poznat.

U prvom delu knjige postoji jedan interesantan, ali ne i plodonosan pokušaj. Naime, Lefevr je pokušao da razdvoji dobro od lošega u Marksa, misao da se sve što nastaje i raste mora završiti; mosao o drugotnoj prirodi; shvatanje ekonomske determinacije; otkriće zakona – tendencije pada prosečne profitne stope. Loše je: poimanje prirode; postavka o nemogućnosti rasta u kapitalizmu; stanoviti kalendar kraja; racionalistički optimizam. Mnogo je toga dobrog i lošeg u Marksa, zavisi od ugla gledanja, ali Marksovo delo je jedinstveno i njemu valja tako i pričati. Od te male tabelarne igre s Marksom Lefevr je u daljem tekstu verifikovao samo jedan prigovor: racionalistički optimizam. Taj prigovor je najozbiljniji i najviše pogađa. Na mnogo mesta u knjizi postoji optužba, ali je samo na dva mesta nečim dokumentovana. Prvo: »Marks u 'predodžbama' i 'ideologijama' ne opaža ništa čvrsto. To je kula od karata koja će se srušiti pod udarcima kritike i polemike, pod naletom revolucije. Ovu intelektualnu zabludu odražavaju (doslovce) zapajnujuće, tisuću puta ponovljene formule, koje se pojavljuju kad Marks polemizira.«⁸ Drugo: »Marks na Hegelovim trgovinama nastavlja privilegirati i gotovo fetišizira pojam. Već smo pokazali da nije točno kako pojam u Marksa nema opravdanja. On mu, međutim, pridaje veliku moć, ne samo osvetljavanja nego i praktičnu. Makar se suprotstavlja Učitelju, on uporno vjeruje u gotovo svemoć pojma i znanja.«⁹

Što se tiče ideologije, Lefevr dovodi do krajnosti jednu senku koja postoji u Marksovom određenju ideologije, ali bit Marksove kritike ideologije je nešto drugo. Lefevr je u pravu što kritikuje tu »senku« u *Nemačkoj ideologiji*, senku koja se kod nekih »marksista« pretvorila u mrak. Slažemo se s njim kada napada takvo »psovačko« (u nekih je reč »ideolog« postala naznaka za nemoralnost i glupost) tumačenje ideologije, ali ga ne možemo pratiti kada to spočituje Marksu. Što se tiče pojma, Marks je potpuno nevin. Optužnica za hegelijsanstvo tu ne stoji. Marks, ipak, ne veruje svom Učitelju, ali ne može bez »pojma«. (U pritužbi Marksu da fetišizira pojam provejava »galska« netrpeljivost prema nemačkoj filozofiji.)

Lefevr je svoju optužnicu vrlo malo dokazao što ne znači da je valja odbaciti. Kada bismo se prisetili nekih stranica iz »Citatološkog bukvara marksizma«, mogli bismo pronaći rečenica i rečenica koje dokazuju optužnicu. Lefevr je tu neopreznu Marksovu samouverenost (pre svega polemiku) generalizovao i time ga podosta obezvređio. Tvrditi da je Marks racionalistički optimista nije prigovor nekom nezobiljnom političkom programu, nego prikivanje Marksa za novovekovno filozofiranje. Novovekovni svet *ratia* je Marks rušio (kao i Kjerkegor, Niče...), a ne utemeljavao. Ako je postojao (a jeste) odsaj »subjekta mišljenja« u Marksovom delu, onda je bio marginalan. Bitno je Marksovo razaranje »subjekta – mišljenja«. Marks je pre izazivao krizu zapadnjačkog logosa nego što joj je pripadao.

Lefevr je u jednom delu knjige primenio vrlo uspešan postupak: određujući se prema nekim uvreženim tezama o Marksu, odredio je Marksa.

Prvo. Postavio je glasovito pitanje: »Je li Marksov temeljni postupak prijelaz od idealizma na materijalizam?« Lefevr odgovara da je pitanje neodgovorno, zato što ne shvata ni idealizam ni materijalizam. Zaboravlja se Blohova opaska: »Zašto su svi veliki filozofi pre Marksa bili idealisti?«

Drugo. Postavljena je tvrdnja: »Marks je prešao od ideologije na nauku«. Lefevrov odgovor na tu tezu je davno dat u njegovim sukobima sa strukturalizmom i Altiseom. Naučni sistem i Marksovo delo nisu isto (pa ni »Kapital« nije naučni sistem nego »nezavršena knjiga«).

Treće. Postavka o Marksu koju otkrivaču (u stilu: Marks je *otkrio* zakon pada prosečne profitne stope). Lefevr duhovito reaguje na navedenu postavku: »Takav postupak – otkriti, razotkriti, raskrinkati – ako se stavi u prvi plan, zacijelo omogućuje doista smijela razotkrivanja i optužbe, ali odaje i potvrđuje jednu opasnost: policijsko videnje svijeta.«¹⁰ »Prema njemu (Marksu – L.V.), ako postoji bitno, onda ga slučajno, prividno, okolnosti otkrivaju i bit se pojavljuje očitujući se.«¹¹

Četvrto. Lefevr problematizuje mit o Marksu kao apsolutnom početku. Tumačenje mita je razotkrivajuće: »Marks je gotovo jedini za koga su egzegeti, pristalice ili čak povijesničari zadržali povlasticu apsolutnog početka. To je način da se i sebi pripiše povlastica apsolutnog znanja!«¹²

Peto...

Lefevr ovim zanimljivim postupkom ruši glasovite dogmatske teze i otkriva svoje. Što se tiče njegovih teza, one su i u ovoj knjizi stare prokušane ideje (npr.): trijadičkom mišljenju, etatičkom načinu proizvodnje, totalnom čoveku, homogenizaciji, fragmentarizaciji i hijerarhizaciji, svetskom mišljenju... Sve te glasovite teze povremeno izranjaju u knjizi, ali kao teza A. Lefevra. Uspeo je da se sačuva od velike zamke, u koju mnogi upadaju, da svoje misli proturi kao Marksove. Lefevr je govorio o Marksu »mislilicu mogućnosti«, a jedna od mogućnosti razvoja Marksove misli je i Lefevrova marksistička alternativa. »Misao postala svijetom« završava pokušajem krotija jedne takve alternative:

- »Evo strategijske pretpostavke ili scenarija najpovoljnije budućnosti:
- preuzeti Marksov postupak polazeći od filozofije, kako bi se vodilo računa, kritički, o nekim doprinosima posebnih znanosti koje raščinjaju moderni svijet: teorija informacije, proučavanje svijetskog tržišta itd.
  - voditi dakle računa, ali kritički, o filozofiji od Hegela do Marksa, posebno kad tražimo problematiku svijetskog (Hajdeger, Akselos itd.).
  - uzimajući u obzir elemente koje je Marksov racionalizam i optimizam ostavio po strani, ludačko i tragično, prostor i mogućnosti, planetarna avantura i njezine prijetnje itd.
  - ispitati pobliže aktualnu društvenu praksu, sposobnosti i nedostatke radničke klase, točan položaj tzv. srednjih klasa, institucija koje sudjeluju u društvu.
  - na planetarnoj razini analizirati pobliže, smještajući ih u globalnu zamisao, odnose između lokalnog, regionalnog, nacionalnog i samog svijetskog...¹³

A Marks? Treba li napustiti Marksa?

Počujmo jedan izuzetno inspirativan pasus posvećen Marksu revolucionaru, misliocu i tragiku:

»*Dixi et salvavi animam meam*« (rekoh svoje i spasih dušu). Što je želio reći Marks tim kršćanskim riječima kojima završava njegov politički testament: kritičke zabilješke o socijaldemokratskom programu iz Gote, 1875? Nedvojbeno ovo: »Da, cijelog života mislio sam i govorio i pisao da sudbina ljudske vrste ovisi o mojim riječima i spisima. Da, razmišljao sam o nužnom i mislio: potreban sam ja i moje djelo, i moguće, koje ono ne opisuje, nego stvara. Možda će jednoga dana netko zaključiti da je moja ambicija besmislena. Zato što će zaboraviti što je misao, odvažnost, rizik. Onaj koji svijetu ne dodaje nešto što ga mijenja, taj ne misli, taj se samo zadovoljuje različitim razmatranjima koja ga ne izlažu neprilikama. Da, rekao sam: duša. Ona osvoji, ili zaluta. Za mene ona nije samo niz riječi i rečenica manje ili više dobro nanizanih. Ona je više od sebe same: više od daha duha, tj. revolucije. Taj dah dolazi izdaleka. On je lebdio nad osnivačima religija, ali on više nije nalik tim zanosnim i nerazumljivim nadahnucima. Dotaknuo je filozofije, ali je postao političkim. Bio je prije mojih spisa, prožimlje ih i traži novi temelj, pa poziva vas, ljude budućnosti. Ako ne uspije, to će biti samo privremeno. Ta duša, to je uvjerenje, bez apsolutne sigurnosti, dakle uvijek između razočaranja i nade, da će ono što je pobijedio razvijajući svoju sirovu snagu nestati sutra zajedno sa svojim razlozima. To je tvrdnja, bez neoborivih dokaza, da teorijska misao oživljuje praksu razumjevanjem, da ona revolucionarna bivanje jer ga animira. Svoju teoriju povjeravam vremenima koja su sad nad vašim glavama, vi smiješni pobjednici! Ja neću biti kriv ako bude velikih nesreća, čujete li? ...«¹⁴

NAPOMENE:

1 »Misao postala svijetom«, str. 191.

2 *Ibid.* str. 11.

3 *Ibid.* str. 13.

4 *Ibid.* str. 14.

5 *Ibid.* str. 19.

6 *Ibid.* str. 29.

7 *Ibid.* str. 97.

8 *Ibid.* str. 125/6.

9 *Ibid.* str. 119.

10 *Ibid.* str. 85.

11 *Ibid.* str. 88.

12 *Ibid.* str. 89.

13 *Ibid.* str. 230/231.

14 *Ibid.* str. 214/215.